

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อสภาพแวดล้อม ระบบนิเวศ และมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของสรรพชีวิตทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะมนุษย์นั้นได้รับประโยชน์และมีความสัมพันธ์กับป่าอย่างแยกกันไม่ออกมาตั้งแต่สมัยบรรพกาล มนุษย์ได้ใช้ประโยชน์จากป่า ไม่ว่าจะเป็นประโยชน์ทางตรง อันได้แก่ การใช้ผลิตผลจากป่าในการดำรงชีวิต การได้รับประโยชน์ทางอ้อมจากการที่ฝนตกต้องตามฤดูกาล การป้องกันการพังทลายของดิน การป้องกันน้ำท่วม เป็นต้น

ในอดีตทรัพยากรป่าไม้ในประเทศไทยมีความอุดมสมบูรณ์มาก แต่เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว มีการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากขึ้น ความต้องการใช้และแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้จึงมีมากขึ้นอย่างไม่มีขอบเขต ทำให้ปริมาณป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว (เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์, 2542 : 13) โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเดิมมีพื้นที่เป็นป่าผืนใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ได้ถูกทำลายจนพื้นที่ป่าลดลงเรื่อยๆ กลายเป็นภูมิภาคที่มีพื้นที่ป่าเหลือน้อยที่สุด

ประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม จึงจำเป็นต้องเสาะหาที่ดินเพื่อเป็นแหล่งที่อยู่และที่ทำกิน ปัจจุบันดังกล่าวนี้ผนวกเข้ากับนโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐบาลในยุคของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 นโยบายดังกล่าวนี้คือการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกตามกระแสนความต้องการของตลาดโลก ทำให้พื้นที่ป่าจำนวนมากถูกบุกเบิกเพื่อใช้เป็นที่ดินในการปลูกพืชเศรษฐกิจ จำพวก ข้าวโพด ปอ มันสำปะหลัง เป็นต้น

นอกจากนี้การเร่งพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยการสร้างปัจจัยพื้นฐานในการพัฒนา เช่น ถนน เขื่อน อ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ เป็นต้น ทำให้ต้องสูญเสียพื้นที่ป่าไปเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะการตัดถนนผ่านเข้าไปในพื้นที่ป่าไม้ มีผลทำให้การเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้ทำได้สะดวกขึ้น อัตราที่ป่าไม้ถูกทำลายหรือถูกบุกเบิกเพื่อตั้งถิ่นที่อยู่หรือแสวงหาที่ทำกินนั้นจึงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว (วิฑูรท์ จำรัสพันธุ์ และคณะ, 2535 : 26)

กระแสความตื่นตัวต่อปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมธรรมชาติต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั่วโลก รวมทั้งสถานการณ์การลดลงอย่างรวดเร็วของป่าไม้ และการได้ตระหนักว่า แท้ที่จริงแล้วชุมชนไทยได้แสดงบทบาทและศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าไม้มาเป็นระยะเวลายาวนาน จนทำให้ประเทศมีป่าชุมชนจำนวนมากอยู่ทั่วประเทศเป็นปัจจัยที่ช่วยให้สาธารณชนไทยยอมรับว่า การแก้ปัญหาป่าไม้ของประเทศที่ได้ผลดีวิธีการหนึ่งก็คือ การส่งเสริมให้ชุมชนมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

จากการที่ได้ตระหนักว่าบทบาทของประชาชนมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการจัดการป่าไม้ องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการและเจ้าหน้าที่ของรัฐบางส่วนจึงพยายามแสวงหารูปแบบการจัดการป่าไม้ที่เหมาะสม และหันมาให้ความสนใจกับแนวคิดเรื่อง “ป่าชุมชน” ในฐานะเป็นมิติหนึ่งของทางเลือกในการจัดการป่าและพัฒนาอย่างยั่งยืน อันหมายถึง การใช้ประโยชน์จากป่าที่สอดคล้องกับระบบนิเวศ ก่อให้เกิดผลผลิตสูง มีประสิทธิภาพและสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยาวนาน

องค์กรท้องถิ่นเป็นองค์กรที่ประกอบด้วยประชาชนที่อยู่ในท้องถิ่น มีจุดมุ่งหมายในการรวมตัวกันเพื่อประโยชน์ของท้องถิ่น และสมาชิกทั้งหมดเป็นประชาชนในท้องถิ่น องค์กรท้องถิ่นจึงเป็นองค์กรที่ใกล้ชิดกับท้องถิ่น รับรู้ปัญหาในท้องถิ่นดีที่สุด และมีบทบาทต่อท้องถิ่นมากที่สุด ไม่ว่าจะเป็บทบาทในการปกครอง หรือบทบาทในการดูแลรักษาป่าของชุมชน กล่าวคือ ถ้าท้องถิ่นใดมีองค์กรท้องถิ่นที่ตระหนักถึงความสำคัญของป่าชุมชน แสดงบทบาทในการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชน ท้องถิ่นนั้นก็สามารรถแก้ปัญหาการทำลายป่าชุมชนได้

ป่าชุมชนคงนามนในท้องที่จังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดร้อยเอ็ดเป็นป่าชุมชนขนาดใหญ่ที่มีหมู่บ้านต่าง ๆ ล้อมรอบอยู่ถึง 20 หมู่บ้าน การที่มีหมู่บ้านล้อมรอบเป็นจำนวนมากเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้ป่าคงนามนเป็นป่าที่มีสภาพเอื้ออำนวยต่อการบุกรุกทำลายป่าเป็นอย่างยิ่ง โดยมีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าในอดีตป่าคงนามนถูกทำลาย จนทำให้เนื้อที่ป่าลดลงเป็นจำนวนมาก แต่ปัจจุบันป่าคงนามนเป็นป่าแห่งหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีอัตราการบุกรุกทำลายป่าลดลงเป็นอัตราส่วนที่น่าพอใจ (ป่าไม้จังหวัดกาฬสินธุ์, 2545 : 19)

ปรากฏการณ์ที่การบุกรุกทำลายป่าในท้องที่ป่าชุมชนคงนามนลดลงมีสาเหตุหลายประการ สาเหตุสำคัญประการหนึ่งคือ การที่มีหมู่บ้านรอบป่าคงนามนมีองค์กรท้องถิ่นหลายองค์กร แม้้องค์กรท้องถิ่นเหล่านี้ไม่ใช่้องค์กรท้องถิ่นที่มีหน้าที่จัดการป่าไม้โดยตรงทุกองค์กร แต่ความเข้มแข็งและศักยภาพขององค์กรเหล่านี้ก็มีบทบาทสำคัญในการจัดการป่าชุมชนคงนามน

รวมทั้งส่งเสริมให้ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการป่าไม้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ช่วยให้การบุกรุกทำลายป่าในป่าชุมชนดงนามนลดลงได้

องค์กรท้องถิ่นที่อยู่รอบป่าชุมชนดงนามนมีหลายองค์กรเช่นเดียวกับองค์กรท้องถิ่นที่อยู่รอบป่าอื่นๆ แต่องค์กรท้องถิ่นที่อยู่รอบป่าชุมชนดงนามนกลับมีบทบาทในการจัดการป่าชุมชนดงนามนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ป่าชุมชนดงนามนเริ่มฟื้นตัวและมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน จนทำให้องค์กรท้องถิ่นที่อยู่รอบป่าชุมชนดงนามนได้รับการคัดเลือกเป็นหมู่บ้าน/ชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ดีเด่น ได้รับพระราชทานธง “ธงพิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต” จากสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เขตพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประจำปี 2545

จากที่กล่าวมาข้างต้น เป็นสาเหตุให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาบทบาทขององค์กรท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนที่ป่าดงนามน จังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อทำความเข้าใจบทบาทขององค์กรท้องถิ่นในการจัดการป่าไม้ของชุมชน ผลจากการวิจัยจะเป็นพื้นฐานและแนวทางสำคัญในการส่งเสริมบทบาทขององค์กรท้องถิ่นในการดำเนินงานในรูปแบบป่าชุมชน ซึ่งเป็นแนวทางสำคัญในการแก้ปัญหาการบุกรุกทำลายป่าของประเทศได้

Rajabhat Mahasarakham University

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาบทบาทขององค์กรท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนดงนามน จังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดร้อยเอ็ด
2. เพื่อเปรียบเทียบบทบาทขององค์กรท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนดงนามน จังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดร้อยเอ็ด
3. เพื่อศึกษาปัญหาขององค์กรท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนดงนามน จังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดร้อยเอ็ด

ปัญหาที่ต้องการทราบจากการวิจัย

1. องค์กรท้องถิ่นที่อยู่รอบป่าชุมชนดงนามนมีการปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทในการจัดการป่าแต่ละด้านเป็นอย่างไร ในด้านต่อไปนี้
  - 1.1 บทบาทในการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าชุมชนดงนามน

1.2 บทบาทในการจัดการป่าชุมชนดงนามน

1.3 บทบาทในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนดงนามน

1.4 บทบาทในการนำขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ และภูมิปัญญาของท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการป่าชุมชนดงนามน

2. องค์กรท้องถิ่นมีบทบาทในการจัดการป่าชุมชนดงนามนแตกต่างกันหรือไม่

3. องค์กรท้องถิ่นมีปัญหาในการจัดการป่าชุมชนดงนามนหรือไม่ อย่างไร

สมมติฐานการวิจัย

องค์กรท้องถิ่นที่อยู่รอบป่าชุมชนดงนามน ซึ่งได้แก่ กลุ่มราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า องค์การบริหารส่วนตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการโรงเรียน และคณะกรรมการวัด น่าจะมีบทบาทในการจัดการป่าชุมชนดงนามนแตกต่างกัน

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

ขอบเขตของการวิจัย Rajabhat Mahasarakham University

1. พื้นที่ในการศึกษา ได้แก่ หมู่บ้านในตำบลที่อยู่รอบป่าชุมชนดงนามน จังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดร้อยเอ็ด

2. ประชากรที่ศึกษา คือ สมาชิกขององค์กรท้องถิ่น 5 องค์กร ประกอบด้วย ราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า องค์การบริหารส่วนตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการโรงเรียน และคณะกรรมการวัด จำนวน 510 คน

3. ตัวแปรที่ศึกษาวิจัย ประกอบด้วย

3.1 ตัวแปรอิสระ (Independent variables) คือ องค์กรท้องถิ่นที่อยู่รอบป่าชุมชนดงนามน ได้แก่ ราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า องค์การบริหารส่วนตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการโรงเรียน และคณะกรรมการวัด

3.2 ตัวแปรตาม (Dependent variables) จำนวน 1 ตัว คือ บทบาทในการจัดการป่าชุมชนดงนามน จังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดร้อยเอ็ด

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. **ป่าชุมชน** หมายถึง ป่าชุมชนดงนามน ในท้องที่จังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดร้อยเอ็ด
2. **บทบาท** หมายถึง การแสดงออกหรือการทำตามหน้าที่ของชาวบ้านในการดำเนินกิจกรรมด้านป่าไม้ขององค์กรชาวบ้าน โดยถือเอาฐานะและหน้าที่ของบุคคลนั้นเป็นมูลฐาน
3. **การจัดการป่าชุมชน** หมายถึง การดำเนินกิจกรรมด้านป่าไม้โดยองค์กรชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วย การกำหนดกฎเกณฑ์โครงสร้างขององค์กร การจัดระเบียบ การวางแผน การใช้ประโยชน์ในพื้นที่ การปลูกต้นไม้ การดูแลรักษา และการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ด้วยวิธีการต่างๆ
4. **องค์กรท้องถิ่น** หมายถึง การดำเนินงานของชาวบ้านในรูปแบบขององค์กรในท้องถิ่นที่อยู่รอบป่าชุมชนดงนามน ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน ราษฎร-อาสาสมัครพิทักษ์ป่า คณะกรรมการวัด และคณะกรรมการโรงเรียน
5. **การมีส่วนร่วม** หมายถึง กิจกรรมใดๆ ก็ตามที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นที่ชาวบ้านในท้องถิ่นมีส่วนในการดำเนินการไม่ว่าจะเป็นการริเริ่ม การวางแผน การดำเนินงาน และกระบวนการควบคุม ประเมินผล ขึ้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งหรือทั้งหมด
6. **อาสาสมัครพิทักษ์ป่า** หมายถึง ชาวบ้านในชุมชนรอบป่าชุมชนดงนามนที่ได้รับ การฝึกอบรมการดูแลรักษาป่าจากกรมป่าไม้ให้เป็นอาสาสมัครในการดูแลรักษาป่า

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. นำผลการวิจัยเกี่ยวกับจัดการป่าชุมชนป่าดงนามน จังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดร้อยเอ็ด ไปประยุกต์กับการจัดการป่าชุมชนแห่งอื่น
2. ผลการวิจัยเกี่ยวกับบทบาทองค์กรท้องถิ่นที่มีต่อการจัดการป่าชุมชนดงนามน จังหวัดกาฬสินธุ์ และจังหวัดร้อยเอ็ดจะมีประโยชน์ต่อการส่งเสริมบทบาทขององค์กรท้องถิ่นในการจัดการป่าไม้ทั้งที่ป่าดงนามนและป่าแห่งอื่น
3. การได้ทราบปัญหาในการดำเนินการจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรท้องถิ่นเป็นประโยชน์ต่อผู้เกี่ยวข้องในการนำผลการวิจัยไปใช้ในการแก้ปัญหของป่าชุมชน